

BARACSI ÁGNES-HAGYMÁSY KATALIN-MÁRTON SÁRA

**NEVELÉSI GYAKORLAT VÁLTOZÓ ISKOLAI
SZÍNTEREKEN**

- **AZ OSZTÁLYFŐNÖKI SZEREPVÁLLALÁS DILEMMÁI
MÚLT-JELEN-JÖVŐ**

AZ OSZTÁLYFŐNÖKI SZEREPVÁLLALÁS DILEMMÁI MÚLT-JELEN-JÖVŐ

A 150 évre visszatekinthető osztályfőnöki szerepkör az utóbbi években elég bizonytalan tartalmú szereppé vált.

A társadalomban bekövetkezett változások, az osztályfőnöki a szerep konkrét megjelenési formáját nagyban befolyásolják, mivel tartalmára hat az adott iskola programja, a helyi lehetőségek, az aktuális körülmények, a fenntartó által biztosított kondíciók. Így a hagyományos funkció megőrzése mellett a megújulás felelőssége az egyes intézmények hatáskörébe került, ezzel biztosítva az iskolák, a pedagógusok szakmai szabadságát.

Sajnos a tapasztalatok azt igazolják, hogy az iskolák túlnyomó többségében bár a hagyományos szerep megmaradt, viszont súlya, presztízse nagymértékben csökkent. E negatív tapasztalat valószínű visszavezethető az iskola világának elszemélytelenedéséhez, az iskolai szereplők mentálhigiénés állapotának romlásához is.

Az osztályfőnöki szerep tartalma

Az oktatási rendszer folyamatos változása hangsúlyeltolódásokat idézett elő, mely megjelenik az értékek átrendeződésében is. Így a megváltozott társadalmi és szociális kihívások következtében fellép az osztályfőnöki munka igényének alapos áttekintése.

Az osztályfőnöki tevékenységet befolyásoló hatások:

- a gyermektől induló hatások;
- a kollegáktól érkező hatások;
- a szülők felől, illetve a szülők irányában ható információk;
- a helyi tanterv készítéséhez nyújtott információk.

E dimenziók jelzik az osztályfőnöki funkció komplex, differenciált, rugalmas és integrált jellegét s azt is, hogy e szerep szükségszerűen nem konfliktus nélküli.

Az osztályfőnök feladatköre

Az osztályfőnök szerepe igen sokrétű, mely megnyilvánul a csoportfelelős, és a hivatalból kijelölt személyi felelős feladatkörben.

A feladatkör kiterjed:

- a differenciált személyiségfejlesztés feltételeinek megteremtésére:

- a tanulók megismerésére;
- a tanulók érdekeinek, szükségleteinek képviselésére;
- fejlődésükértő követésére;
- fejlesztő értékelésre,

- az osztályközösség minőségének fejlesztésére;

- az osztályfőnöki órák megtartására,

- a tanulók szűkebb és tágabb környezetében nyert tapasztalatok feldolgozására, segítségnyújtásra;

- a mikro-tantestület team-vezetőjeként:

- a tanulók érdekeinek, szükségleteinek képviselésére,
- az információcsere biztosítására,
- a helyi tanterv működéséhez való hozzájárulásra,
- a problémák feltárásának tartalmi elemzésére.

- az ellentétes érdekek egyeztetésére, kezelésére;

- a szülőkkel való folyamatos kapcsolattartásra, az egyenrangúságon alapuló partneri kapcsolat kialakítására;

- a szükség szerinti szociális funkciók vállalására,

- a megfelelő gyermekvédelemre.

Az alábbiakban felsorolt feladatkörök a következő területeken határozzák meg az osztályfőnök tevékenységét:

- 1.) A gyermek személyiségének fejlesztésére, érték közvetítésre irányuló nevelőmunka;
- 2.) Az osztályközösség fejlesztését szolgáló feladatok,
- 3.) Az osztályfőnöki órák megtartása;
- 4.) A kapcsolattartás különböző formáiban végzett teendők.

1.) A gyermek személyiségének fejlesztése

Az osztályfőnök érték közvetítő szerepét befolyásolja a társadalom értékrendszere, s annak homogén, illetve plurális volta.

A korábbi „kettős nevelés”-ben az osztályfőnök feladata a jónak ítélt érték- és hatásrendszer közvetítése volt, törekedve a homogenitásra. Az utóbbi időben megjelent sokféle értékrendszer problémát jelenthet az osztályfőnöki munkában, mivel ma az értékeket nem „skálázni” kell, hanem együttesen kezelni (Mihály Ottó szavaival). Mindez az osztályfőnöktől kompetenciát, új gondolkodásmódot, s új szakmai képzettséget igényel. Így a megváltozott szerephelyzetben a közvetítés helyett jó, ha egy kliensközpontú osztályfőnöki szerep dominál, mely nem nélkülözi a „gyermek-tudás”-t, illetve a gyermek komplex módon történő megismerését, hisz ez kiinduló alapja a fejlesztésnek.

A gyermeki személyiség megismeréséhez számos pedagógiai, pszichológiai módszerek állnak az osztályfőnök rendelkezésére.

A tanulók személyiségének fejlesztéséhez összegyűjtött információk egy része objektív, tehát megfigyelhető, ilyen például a gyermek

- családi helyzete
- egészségi állapota
- teljesítménye, eredményei (önállóság, feladattudat, motiváltsága, kreativitása, figyelme)
- szociális képességei, társas közösségi kapcsolata
- konfliktusa és kezelésük képessége.

A tanulók felől érkező információk mások része nehezen tárható fel:

pl. – értékeinek tartalma, kiforrottsága,

- erkölcsi tudata, morális gondolkodása, jelleme,
- igény szintje, önértékelésének realitása;
- ízlésvilága.

Információ-forrás lehet:

pl. – a család,

- a pedagógusok,
- a tevékenység közbeni megfigyelések,
- a négy szemközti beszélgetések,
- a társak körében történt beszélgetések,
- az írásos dokumentumok.

Vigyázzunk arra, hogy az első benyomás alapján kialakult értékítélet elnagyolt lehet.

2.) Az osztályközösségek fejlesztésére irányuló osztályfőnöki munka

Az osztály az a közeg, amelyben a gyerekek önmagukról, a társadalomról, a világról meghatározó élményeket, értékeket kapnak, melyek fontos formálója személyiségüknek.

Az osztályfőnök munkája kiterjed:

- az osztályközösség megismerésére, struktúrájának feltérképezése,
- az osztályközösség életének megszervezésére, az együttműködés biztosítására, a szabályrendszerre, az osztályon belüli differenciálódás helyes kezelésére,
- a távlatok, a saját célok megfogalmazására, az önkormányzó képességek fejlesztésére,
- a hagyományok ápolására, az új hagyományok kialakítására,
- a „mi” tudat erősítésére.

Az osztályközösség megismerésére a szociometria és a „problémafeltáró osztálytükör” módszereket hatékonyan alkalmazhatják az osztályfőnökök.

A szociometria felvétele, kiértékelése és visszajelzése nem azonos felkészültséget igényel az osztályfőnöktől. Az első kettő kockázatmentesebben alkalmazható (hozzá olvasással, gyakorlással elvégezhető) viszont a kiértékelés nagy odafigyelést, szakmai ismeretet igényel.

Az osztályközösség megismerésénél, illetve fejlesztésénél fontos kérdésként merül fel a „mitől jó” egy osztály? dilemma.

Általában egy osztályközösség megítélése elsősorban a gyerekek a tanárhoz, a tanuláshoz és az iskola hivatalos elvárásaihoz való viszonyát tükrözi – azaz a normakövetést és/vagy a normaszegést, s ez alapján történik 30-40 gyermek minősítése. E minősítésben az elégedettség, vagy elégedetlenség fejeződik ki, mely fontos összetevője lehet az osztálynak, de az osztályról, mint közösségi formáról nagyon keveset mond.

Az osztály számtalan kritérium alapján minősíthető:

- pl.
- érzelemgazdagság alapján,
 - saját történelem – „mi élmény” alapján,
 - saját nyelv – saját szimbólumrendszer alapján,
 - tagolt értékrend – jellegzetes közös értékrend alapján,
 - közös élmény – létező közösségtudat alapján,
 - tagolt és állandó mozgásban lévő társadalom alapján,
 - bizalom alapján,

- kooperációs készség alapján,
- konfliktusmegoldó képesség alapján,
- érdeklődés és nyitottság alapján.

Ezek a kritériumok tendenciákat és képességet jelölnek, amelyek többé-kevésbé minden osztályban jelen vannak. Hogy milyen mértékben, arányban, milyen áron, módon az már az egyes osztály specifikuma.

3.) Az osztályfőnöki órák/beszélgetések megtartása

Az osztályfőnöki órák közvetlen elődje 1947-ben került a tantervbe az úgynevezett „szabad beszélgetések” órája, azzal a céllal, hogy a gyerekeket érdeklő és érintő kérdésekről beszélgessenek. E pedagógiai szándéokra való törekvés az 50-es években teljesen eltűntek, így az osztályfőnöki óra a tervszerű és az egész országban egységes nevelőmunka eszközévé vált. Az 1978-as nevelési-oktatási tervben az osztályfőnöki tanterv már kevésbé ideologizált, de az órák egynegyed részét kötelező témák feldolgozására szánta. A 80-as évek végén a tantervi korrekciónak köszönhetően megszűntek a kötelező témák, s négy ajánlott témakör jelent meg. A rendszerváltást követően a NAT elfogadása, s az ezzel együtt járó osztályfőnöki óra központi szabályozásának (kötelező jellegének) megszűnése, vegyes érzelmeket váltott ki a pedagógusokból, illetve az osztályfőnökökből.

A NAT bevezetésében az osztályfőnöki tevékenység többé nem számít központilag kodifikált kötelezettségnek. Az adott intézmény döntheti el, hogy lesz-e osztályfőnök, ha igen milyen feladatok hárulnak rá, s milyen időkeret biztosított e munkára. Ez a lényegi változás számos előnnyel, de számos veszéllyel is jár. Ma az iskolák nagy százalékában az osztályfőnök léte nem kérdőjeleződik meg, de az osztályfőnöki órák órarendben történő beillesztése számos intézményben vitatéma lett.

Az osztályfőnöki órák funkciója a következőkben határozható meg:

- a) a tanulók segítése - önismeretük fejlődésében,
 - az önnevelés iránti igény felkeltésében,
 - személyiségük stabilizálásában,
 - életpályájukra való felkészülésben,
- b) szociális képességeik fejlesztése (saját megélt élményeikre alapozva)
- c) szerepvállalás: - iskolában és iskolán kívül szerzett élmények feldolgozásában,

- az ellentmondásos valóságban történő eligazodás segítésében,
- a felelős állampolgárra nevelésben.

Az osztályfőnöki órák célkitűzéseinek megfogalmazását számos tényező befolyásolja:

- az adott intézmény pedagógiai programja,
helyi tanterve,
léggöre,
ethosza,
- az osztályfőnök személyisége,
értékrendje,
nevelési elképzelései,
- az osztály közvéleménye,
érettségi foka,
összetétele,
kapcsolatrendszere,
aktuális szükséglete,
érdeklődési köre,
- az oktatás konkrét tartalma és minősége,
- a társadalomban zajló aktuális események.

Az osztályfőnöki órák tanterve önálló egységként is funkcionálhat, de része lehet egy több műveltségi területre vonatkozó átfogó tantervnek, esetleg projektnek.

Az osztályfőnöki órák tantervének/munkatervének összeállításánál időt kell biztosítani:

- az osztály aktuális problémáinak megbeszélésére,
- a gyerekeket érdeklő és érintő kérdések megvitatására,
- az évente kétszeri magatartás és szorgalmi jegyek értékelésére,
- az osztálykirándulás szervezésére,
- az ünnepélyekre való felkészülésre,
- a pályaválasztásra,
- a fiatalkorú bűnözésre (életkor függően),
- a káros szenvedélyek fogyasztásának károsító hatására (életkor függően).

Az osztályfőnöki órák módszereinek megválasztásánál figyelembe kell venni:

- a jó légkör kialakítását, a gátlások oldását,

- a beszélgetés, a vita módszerének domináns szerepét (az ehhez szükséges teremátrendezést),
- a pedagógus háttérszerepének biztosítását.

Az osztályfőnöki óra előkészítése nagymértékben befolyásolja a beszélgetés hatékonyságát. Ezért törekedni kell arra, hogy a tanulók minél aktívabban vegyenek részt egy-egy téma feldolgozásában. Ennek feltétele, hogy az előző osztályfőnöki órán történjen meg

- a téma megválasztása,
- az előzetes feladatok vállalása (pl. anyaggyűjtés, fogalmazás-, esszé-, vázlat-, illusztráció- interjúk, projektek készítése),
- a témákhoz kapcsolódó pl. irodalmi, zenei, képzőművészeti anyaggyűjtés,
- felkészülés egy szituációs játékra,
- ellentétes állítások gyűjtése/felkészülés pl. egy „Bírósági” tárgyalásra,
- játékos vetélkedőkhöz feladatsor összeállítása,
- eseményekhez kötött program, forgatókönyv, projekt elkészítése.

Az osztályfőnöki óra menete

Az osztályfőnöki órák legtöbb esetben három egységre bonthatóak, melynek arányait számtalan tényező határozza meg:

1. Szervezési feladatok (teremátrendezés, eszközök kikészítése, oldott légkör biztosítása)
2. A téma megbeszélése:
 - emlékeztetés az előző órán kiadott feladatokra,
 - a feladatok bemutatása,
 - a készített demonstrációs anyaggal figyelemfelkeltés, vitaindítás,
 - a téma megbeszélése, a tanulói vélemények ütköztetése,
 - a téma összegzése: álláspontok tisztázása, konfliktushelyzetek megfogalmazása, tanulságok megállapítása.
3. A következő beszélgetés témájának előkészítése:
 - témaválasztás,
 - feladatvállalás,
 - visszajelzés a beszélgetés tartalmáról, hangulatáról.

Az adminisztrációval kapcsolatos teendőket szükség szerint célszerű beilleszteni az óra menetébe!

A vázolt osztályfőnöki óra menete segítséget nyújthat az osztályfőnöki óra tervezetének elkészítéséhez, kiegészítve az órára vonatkozó konkrét adatokkal: (fejléc)

- A beszélgetés helye:
- A beszélgetés ideje:
- A tanulók életkora:
- A beszélgetés témája:
- A beszélgetés nevelési céljai:
- A beszélgetéshez felhasznált irodalom:
- A beszélgetéshez kapcsolódó előzetes tanulói feladatok
- A következő beszélgetés javasolt témája:
- A beszélgetés vezetője:

4.) Az osztályfőnök és a szülők kapcsolata

Az osztályfőnök kiterjedt kapcsolatrendszere közül legfontosabb a szülőkkel való hatékony kontaktus kialakítása. Mindkét fél érdeke, hogy ezek a találkozások eredményesek legyenek, s hogy a felmerülő problémákra közösen találják meg a legjobb megoldásokat. Ennek egyik fontos feltétele az osztályfőnök „szülő-tudás”-a, s azoknak a képességeknek/kompetenciáknak a megléte, amelyek az együttműködés alapját képezik. Így érhető el, hogy a szülő egy alárendelt szerep helyett egyenrangú partnerként vesz részt gyermeke „jobb nevelésében”.

A szülőkkel való kapcsolattartás egyik legfontosabb színtere a szülői értekezlet.

Fajtái:

- ütemezett – a Pedagógiai Programban megjelölt szülői értekezlet (évi 2-3 alkalommal)
- réteg szülői értekezlet:
 - 7-8. osztálynak pályaválasztással kapcsolatban
 - 1. osztályos tanulók szüleinek tájékoztatás céljából
 - táborozás, kirándulás előkészítése céljából
 - aktuális kérdések megbeszélése céljából.

A szülői értekezlet hatékonysága az osztályfőnök és a szülők pozitív kapcsolattartásának függvénye. Ezért a szülőkkel való első találkozás meghatározó jellegű.

A szülői értekezletre való felkészülés alapos munkát igényel az osztályfőnöktől.

Figyelme terjedjen ki

- a szülői értekezlet időpontjának egyeztetésére, az időpont időben történő tájékoztatásra, (formái elég változatosak s személyre szólóak is lehetnek);
- a téma alapos átgondolására, a szükséges anyagok összegyűjtésére;
- a gondolatmenet vázlatos rögzítésére;
- a vitás kérdések megfogalmazására;
- az objektivitásra való törekvés tudatosulására (a tanulók név szerinti említésének s a negatív megjegyzéseknek mellőzésére!)

Az osztályfőnöki munka sokkal többet jelent az osztályfőnöki órák megtartásánál. Az osztályfőnök az a pedagógus, aki központi szerepével a legközvetlenebbül tapasztalja – a gyerekek és azok szülein keresztül – a társadalomban, mindennapokban érzékelt feszültséget, a problémákat. Mindez felhívja a figyelmet az iskolában folyó nevelés fontosságára, és az osztályfőnöki szerep nélkülözhetetlenségére.

Viszont ehhez a hagyományos osztályfőnöki szerepnek át kell értékelődnie. Az osztályfőnök a rábízott osztályközösségben egyszerre legyen jelen patrónus (=nevelés-irányító) és gazda. Így érheti el, hogy nem főnöke, hanem társa, nem kiszolgálója, hanem együttműködő partnere, s nem adminisztrátora, hanem vezetője lesz osztályának.

Egyetlen lényeges kompetenciája, hogy törődjön a gyerekek lelki és testi egészségével s gondoskodjon arról, hogy az osztályában folyó nevelő-oktató munka harmonikus legyen.

Feladatok

- Tervezzen variációkat egy osztályfőnöki beszélgetés témafeldolgozásának folyamatára: pl. rendkívül érdeklődő, illetve passzív tanulócsoport számára; kiemelkedő és gyenge teljesítményű csoport számára! Ezt követően készítsen elemzést a beszélgetés hatékonyságáról!
- Állítson össze 5-10 olyan témasort, amelyről úgy véli, hogy az osztályfőnöki órákon, illetve beszélgetéseken kiemelt fontosságúak lehetnek!
- Tájékozódjon a gyerekek körében arról, hogy milyen témákról szeretnének beszélgetni az osztályfőnöki órákon, s próbálja megkeresni a téma-jelölés „miért”-jét!
- Válasszon ki egy olyan témát, mely több órás beszélgetést igényel, s készítse el ennek projektjét!

- Tájékozódjon az osztályban kialakult hagyományokról, a gyerekek hagyományokhoz való viszonyulásáról és néhány új hagyomány kialakításáról!
- Készítsen interjút egy osztályfőnökkel az osztályfőnöki „hivatásról”, saját szerepéről vallott nézeteiről. Vesse össze tapasztalataival!
- Végezzen megfigyeléseket osztályfőnöki órán és olyan órán kívüli helyzetekben ahol az osztályfőnök is jelen van! Milyen konfliktusok alakultak ki? Hogyan oldotta meg az osztályfőnök? Hogyan próbálta megelőzni a konfliktusok kialakulását?
- Készítsen szociometriai felmérést egy osztályban! A szociogramon rögzített állapotot hasonlítsa össze az előzőleg gyűjtött tapasztalataival! Kísérelje meg az elemzést, illetve összehasonlítást!
- Tájékozódjon az osztályban tanító pedagógusok körében a magatartás és a szorgalom értékelésének realitásáról és hatékonyságról! Az összegyűjtött tapasztalatokat elemezze, s beszélje meg a megkérdezett pedagógusokkal!
- Beszélgessen az osztály tanulóival a magatartás és a szorgalom értékelésének realitásáról és hatékonyságáról! Összegezze tapasztalatait, s ossza meg az osztályban tanító pedagógusokkal!
- Gyűjtsön véleményt az ellenőrző könyv funkciójáról, szükségességéről, illetve hatékonyságáról! Az összegzett tapasztalatait beszélje meg az osztályfőnökkel/ott tanító pedagógusokkal!
- Készítse el a tanév első szülői értekezletének részletes „forgatókönyvét” (tervezetét), melynek kiemelt célja a szülők „megnyerése”!
- Állítson össze olyan témákat melyek megbeszélésre feltétlen felhívna a szülők figyelmét! Fogalmazza meg a „miért”-re is a választát!
- Konzultáljon az osztályfőnökkel arról, hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a szülői értekezleteket, illetve a pedagógusok és a szülők kapcsolatát!
- Készítse el az iskola házirendjének elemző bemutatását! Helyezzen külön hangsúlyt a tanulói jogok érvényesülésére összevetve a gyermeki jogok törvényében megfogalmazottakkal! Gondolatait ossza meg az osztályfőnökkel!
- Tájékozódjon arról, hogy a gyerekek mennyire ismerik a házirendet, s mennyire élnek a megfogalmazott jogokkal! Tapasztalatait beszélje meg az osztályfőnökkel!

Irodalom

- *Bíró Ibolya – Csillag Ferenc* (2005): Osztályfőnöki műhelytitkok. FLACCUS Kiadó, Budapest
- *Hagymásy Katalin – Oroszné Deák Judit* (szerk.) (2004): A pedagógus mesterség gyakorlati kérdései (szöveggyűjtemény). Élmény 94' Kiadó, Nyíregyháza
- *Hudyné Gyulai Zsuzsanna – Pózna Gabriella* (1999): Beszéljük meg! – osztályfőnöki témakörök A-tól Z-ig. Raabe Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest
- *Küronya Pálné* (2003): Osztályfőnöki Kézikönyv (9-12. osztály) Apáczai Kiadó, Budapest
- Tanári LÉT kérdések: Kézikönyv gyakorló pedagógusoknak, osztályfőnököknek (1995). RAABE Kiadó, Budapest
- *Szabó Kálmán* (2003): Osztályfőnöki kézikönyv. Témavázlatok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- *Szekszárdi Júlia* (szerk.) (2001): Nevelési kézikönyv nem csak osztályfőnököknek. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest